

Otabek Jo'raboyev

(Toshkent, O'zbekiston)

atabekrj@gmail.com

Temuriy mirzolarning adabiy shaxsiyatini o'rganishda manbalarning o'rni

Abstrakt

Adabiy shaxsiyat tushunchasi har kishiga xos bo'lgan shaxsiyatdan farq qilib, adabiy va madaniy birikimdagi ijodkorning borlig'ini ifoda etadi. Shu ma'noda, XV asr hukmdorlari va ayni damda madaniy auradagi yetakchilar bo'lgan temuriy mirzolar o'z davrining adabiyot ahli yoki adabiyot namoyondalari sifatida manbalarda zikr etiladi. Bu borada Alisher Navoiyning "Majolis-un-nafois", Davlatshoh Samarqandiyning "Tazkirat-ush-shuaro", Zahiriddin Muhammad Boburning "Vaqoye'" ("Boburnoma"), G'iyosiddin Xondamirning "Habib-us-siyar", Muhammad Haydar mirzoning "Tarixi Rashidiy", Faxriy Hiraviyning "Ravzat-us-salotin", Zayniddin Vosifiyning "Badoe'-ul-vaqoe'", Hasanxoja Nisoriyning "Muzakkir-ul-as'hob" asarlarini sanash mumkin.

Tarixda she'r yozgan yoki boshqa ijod turi bilan shug'ullangan hukmdorlar ko'p o'tgan. Biroq bir shajaradan so'z san'atiga hissa qo'shgan butun boshli avlodning yetishib chiqishi kamyob hodisa. Bu borada temuriyzodalarning adabiyot bilan shug'ullanganlari, badiiy ijodni san'at darajasida qadrlanganlari isbottalab voqelik emas.

Temuriy mirzolarning adabiy shaxsiyatlari yuqorida ta'kidlangan manbalarda qay darajada zikr etilgan, ularga baho berishda mualliflarning yondashuvi va tamoyillari qanday edi? Mana shu kabi savollarga javob izlash ushbu maqolada maqsad qilib olingan. Maqolada temuriy mirzolarning turkiy til va adabiyot rivojiga qo'shgan hissalar Alisher Navoiyning "Majolis-un-nafois" asaridan olingan parchalar yordamida izohlangan. Shuningdek, mazkur manbalardagi Shohrux mirzo, Xalil Sulton, Muhammad Mo'min mirzo, Shoh G'arib mirzo va Zahiriddin Muhammad Bobur haqidagi qarashlar o'zaro qiyoslanib, tavsifiy va tavsiliy tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: *Temuriylar, adabiy shaxsiyat, manba, matn, devon, tazkira, shoir.*

Muallif haqida: *Otabek Jo'raboyev – filologiya fanlari nomzodi,*

dotsent, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi direktor o'rinbosari.

Tavsiya etiladigan havola: Jo'raboyev, Otabek.2020. "Temuriy mirzolarning adabiy shaxsiyatini o'rganishda manbalarning o'rne". *Oltin bitiglar* 4: 26—38.

Kirish

Adabiy shaxsiyat tushunchasi har bir kishiga xos bo'lgan shaxsiyatdan farq qilib, adabiy va madaniy birikimdagi ijodkorning borlig'ini ifoda etadi. Shu ma'noda, Temuriylar davrida, xususan madaniy aurada mazkur davrning peshqadam va ayni damda mutasaddilari bo'lgan Temuriy mirzolar adabiyot kishilari yoki adabiy shaxsiyatlar o'laroq ham manbalardan o'rin olganlar. Avvalo, mazkur manbalarning eng mashhurlarini sanab o'tsak. Bular:

- 1) Alisher Navoiyning "Majolis-un-nafois";
- 2) Davlatshoh Samarqandiyning "Tazkirat-ush-shuaro";
- 3) Zahiriddin Muhammad Boburning "Vaqoye'" ("Boburnoma");
- 4) G'iyosiddin Xondamirning "Habib-us-siyar";
- 5) Muhammad Haydar mirzoning "Tarixi Rashidiy";
- 6) Faxriy Hiraviyning "Ravzat-us-salotin";
- 7) Zayniddin Vosifiyning "Badoye'-ul-vaqoye";
- 8) Hasanxo'ja Nisoriyning "Muzakkir-ul-ahbob" asarlari.

Shu o'rinda mavzu doirasida u yoki bu darajada fikrlar bildirgan va o'z tadqiqotlarida to'xtalib o'tgan olimlar Abdurauf Fitrat [Fitrat 2000, 37-45], Hamid Sulaymon [Sulaymon 1969, 33-48], Abduqodir Hayitmetov [Hayitmetov 1996, 3-19], Abdurashid Abdug'afurov [Abdug'afurov 2000, 39-49], Suyima G'aniyeva [G'aniyeva 2001, 66-84], Bo'riboy Ahmedov [Ahmedov 1985], Ismoil Aka [Aka 1994], Ahmad Kartal [Kartal 2020] va Mevhibe Shahbaz [Shahbaz 2018, 313-328] kabi olimlar nomini takidlab o'tish joiz.

Masalaga kirishda ta'kidlash kerakki, yana boshqa tarixiy va adabiy manbalarda ham ushbu mavzu doirasida yoxud shunga yaqin tematikada ayrim ma'lumotlar mavjud bo'lishi ham mumkin. Lekin aynan Temuriy hukmdorlar yoki o'zlarining atamasi bilan aytganda "mirzo"larning ijodkorligi va adabiy shaxsiyati bilan bog'liq o'rinlar yuqoridagi manbalardagina yaqqolroq ko'zga tashlanadi, desak yanglishmaymiz.

Tarixda she'r yozgan yoki boshqa ijod turi bilan shug'ullangan hukmdorlar ko'p o'tgan. Lekin butun boshli bir suloladan ko'p

sonli ijodkor-shoirlar sirasi yoki pleyadasi tarix davomida juda kam chiqqan. Hatto, yo'q darajada deyish mumkin. Lekin Temuriy hukmdorlarning adabiyotsevarligi, san'atga oshuftaligi va ilm-fanga muhabbati isbottalab hodisa emas.

Biz aynan yuqorida sanalgan manbalarning Temuriy mirzolar adabiy shaxsiyatini yoritib berishdagi qiymatini ta'kidlash bilan birga ushbu asarlar mualliflarining fikrlari nechog'lik aniq va ushbu faktlar ortida qanday asoslar mavjudligi nuqtayi nazaridan masalaga yondashishni maqsad qilib qo'ydik.

Sharqshunos Herman Vamberining ta'biri bilan aytganda: *"O'rta Osiyoda asl turklik davri Amir Temurdan boshlanadi"* [Vamberi 2019, 1, 267]. Shunisi achchiq haqiqatki, ushbu boshlangan turklik va turkiy tilning siyosiy maqomga chiqish davri Temuriylardan so'ng deyarli so'ndi. Shayboniylarning Temuriylar qadar ma'rifat va adabiy shaxsiyatga ega emasliklari bora-bora fors tili mavqeyini yana kuchaytirib yubordi.

Asosiy qism

Temuriylar davrida turkiy til va adabiyotga alohida e'tibor berilgan edi. Ma'lumki, Amir Alisher Navoiyning "Majolis-un-nafois" tazkirasidagi majlis (bo'lim)dan iborat bo'lib, uning yettinchi majlisi bevosita mirzolarga, sakkizinchi esa faqat Sulton Husayn mirzoga bag'ishlangan. Ushbu asarda 400 dan ortiq shoir haqida ma'lumot berilgan bo'lsa, yettinchi majlisda birinchi galda Sohibqiron Amir Temur, so'ngra Shohruh mirzo, Abubakr mirzo, Sulton Iskandar, Xalil Sulton, Ulug'bek mirzo, Boysung'ur mirzo, Bobur mirzo (Abulqosim Bobur), Abdulatif mirzo, Jahonshoh mirzo, Ya'qub mirzo, Said Ahmad Mirzo, Sulton Ahmad Mirzo, Boyqaro mirzo, Kichik mirzo, Sulton Badiuzzamon mirzo, Shoh G'arib mirzo, Faridun Husayn mirzo, Muhammad Husayn mirzo, Boysung'ir mirzo, Sulton Mas'ud mirzo va Sulton Ali mirzo nomlari hamda she'rlaridan namuna keltiriladi. Shu tariqa 22 ta temuriyzoda borasida to'xtalangan. Ulardan faqat Amir Temur va Shohruh mirzo she'r yozmasligi, qolganlarining esa nazm ahli ekanliklari misollar bilan dalillangan. Navoiy bu otabolani *"nazm aytmoqqa iltifot qilmaydur"* yoki *"nazmg'a mashg'ulluq qilmas erdi"* [Navoiy 1997, 163-164] deya ta'kidlasada, ularning so'z borasida nuqtadonliklari va she'riyatni nozik tushunishlari eslatib o'tgan. Qizig'i shundaki, Navoiy ularni ketma-ket keltiradi hamda taqdirleri va fe'llaridagi o'xshashlikni bildirgan holda: *"Aningdek otadin mundoq o'g'ul hech ajab emas"* deydi [Navoiy 1997, 164].

Davlatshoh "Tazkirat-ush-shuaro" asarida aynan Shohruh

mirzo bilan bog'liq bir ajib hikoyat beradi: *"Shohruh sulton Samarqand taxtiga o'tirgach Amir Temurning Ko'ksaroy va arkida saqlanayotgan xazinasiga qadam bosdi. (Lekin) ablahlarning dimog'i aqldan, johillar qalbi bilimdan holi bo'lganidek (Shohruh ham) o'sha xazinani ganjdan holi topdi. Tasodifan, mirzo asosining uchi bir dirhamga tegdi va uni mirzo olib hamyoniga soldi. So'ngra hamrohlariga yuzlanib dediki: Biz, Shu dirham haqqi, otamizdan qolgan xazina va merosdan bahramand bo'ldik..."* [Samarqandiy 1981, 144].

Ushbu hikoya asardagi Bisotiy Samarqandiy haqidagi fiqrada keltirilgan bo'lib, bu shoir yana bir temuriyzoda Xalil Sulton davrida mashhur bo'lgan va mirzoning marhamatiga sazovor bo'lgan edi. Davlatshoh, aslida, Xalil Sulton shoirning bir she'ri uchun bergan ming dirhami ortida saxovatpeshalik bo'lib ko'ringan isrofgarchiligi yotganini Shohruh mirzoning bo'm-bo'sh xazinaga kirishi bilan bejiz bog'lamagan. Negaki, *"Tazkirat-ush-shuaro"* ning aynan shu o'rnida: *"Sohibqiron o'z hukmronligi davrida Eron-u Turonning xirojidan jam qilgan, o'tkir qilich bilan bittalab jamlagan xazinani Sulton Xalil qoplab in'om qilib yubordi"* deyiladi [Samarqandiy 1981, 144].

Xalil Sultonning bu jihatlarini Navoiy *"Majolis-un-nafois"* da tilga olmaydi. Faqat Amir Temurdan keyin taxtga o'tirgani va she'r aytishi mashhurligini eslatib, Xoja Ismat Buxoriy unga qasida bag'ishlaganini ta'kidlaydi. Biroq qasidaning topilmaganini ham qistirib o'tadi: *"Hazrat sulton-us-salotinning voqeasidin so'ngra Samarqand taxtida saltanat qildi. Zurafo va shuaro majlisida jam' bo'lurlar erdi. Mashhurdurkim, o'zi she'r aytur erdi. Andoqkim, devoni ta'rfida Xoja Ismatulloh qasida aytibdur, ammo tilab topilmadi, ushbu matlayidin o'zgakim:*

*Ey turki pari paykarimiz, tarki jaf o'qil,
Komi dilimiz, la'li ravonbaxsh ravo qil"*

[Navoiy 1997, 165-166].

Haqiqatan, hanuz Xalil Sultonning Navoiy eslatgan turkiy devoni topilgan emas. Biroq keyinchalik ma'lum bo'lishicha, Ismat Buxoriy Xalil sultonga bir emas 40 ta qasida bag'ishlagan ekan.

Shunisi ajibki, aynan Navoiyning *"Majolis-un-nafois"* asarini keyinchalikforschaga tarjima qilgan va yana boshqa tazkirasi *"Ravzat-us-salotin"* ni tuzishda ham Navoiy yozmalaridan unumli foydalangan Faxriy Hiraviy Xalil Sultonni juda maqtaydi: *"Bag'oyat xushtab', zarif va nuktaguzor..."* [Hiraviy 2014, 42]. Hattoki, temuriyzodalardan tazkirasida birinchi bo'lib uni keltiradi.

Shuningdek, Faxriy Hiraviy Xalil Sultonning she'rdagi hozir-javobligi va shu bilan bobosi Amir Temurni xursand qilganligi bilan

bog'liq, Bag'dodni fath etishdagi Sulton Ahmadning kibrli qit'asiga hamonoq yozgan javob she'ri voqeasini ham aynan keltiradi.

Bobur esa o'z "Vaqoye" ("Boburnoma")sida Xalil Sultonga ortiqcha to'xtalmaydi. Ayrim joylardagina nomini eslaydi, xolos. Zayniddin Vosifiy "Badoe'-ul-vaqoe'" [Vosifiy 1983] va Hasanxo'ja Nisoriy "Muzakkir-ul-ahbob"da [Nisoriy 1993] u haqida to'xtalmaydi ham.

Hasanxo'ja ko'proq va asosan temuriylardan Zahiriddin Muhammad Bobur va uning o'g'illariga to'xtaladi. Ularni juda maqtaydi, she'rlaridan yaxshi namunalar keltiradi. Bu borada Faxriy Hiraviy bilan yondashuvlari juda mos keladi. Nisoriy Bobur mirzo, Humoyun mirzo, Komron mirzo, Askariy mirzo va Hindol mirzolar haqida batafsil to'xtaldi. Ayniqsa, Boburning o'zi va Humoyun, Komronlar haqida ancha bayonlar bergan, ularning adabiy iqtidoriga tahsinlar o'qigan. To'g'ri, bu tafsilotlar orasida boshqa voqealarga ham chalg'ishlar bor. Masalan, Komron podshoh haqida to'xtalar ekan uning irodati Xoja Abdulhaq bin Xojago bin Xoja Nosiriddin Ubaydullohga ekanligini ta'kidlab, o'zining Xoja Abdulhaqqa ot olib borish voqeasini atroflicha aytadi [Nisoriy 1993, 60-61]. Yoki Komron mirzoning *"bu dunyoning o'tkinchi davlatidan ko'z yumgan va muazzama Ka'ba va mukarram Makka tavofiga yuzlangan"* [Nisoriy 1993, 61] safarini gapira turib, Makka va Ka'batulloh to'g'risidagi ma'lumotlarga o'tib ketadi. Ammo bu kabi jihatlariga qaramay, Nisoriyning temuriy-boburiyzodalar haqida keltirgan adabiy faktlari g'oyat qiziqarli va asoslidir. Masalan, Abdulazizxon (vafoti 1550-y.) haqida to'xtalganda uning "Aziziy" taxallusi bilan she'rlar ijod qilgani va aynan Komron mirzoning bir necha g'azaliga tatabbu' qilganini eslab, ularning matnini keltiradi [Nisoriy 1993, 45]. Ushbu dalilning o'ziyoq o'sha davrda Komron mirzo she'rlari Movarounnahr, xususan Buxoro saroyida mashhur ekanliga dalolat qiladi.

Faxriy Hiraviy esa tazkirasini o'z nomi bilan ijodkor sultonlarga bag'ishlagan va unda 36 nafar Temuriy mirzoning shoirligidan so'z yuritadi. Albatta, avvalo, uning hirotlik bo'lish bilan birga muallif ushbu asarini 1551-1555-yillarda yozganini diqqatga olmoq kerak. Shuning uchun, Navoiy tilga olmagan bir qancha temuriyzodalarni ham yodga keltiradi. Jumladan, Muhammad Mo'min mirzo, Sulton Mahmud mirzo, Xon mirzo, Bobur mirzo, Nosir mirzo, Humoyun mirzo, Komron mirzo kabi. Albatta, Bobur podshohning ijodi va uning o'g'illari haqida ayonki Navoiy bilmagan hamda ular keyinroq yashashgan. Hamda ularning aksari Faxriy bilan zamondosh edi.

Ma'lumki, nomlari keltirilgan mirzolardan Mo'min mirzo

g'oyat iste'dodli va ma'rifatli shahzoda bo'lib, uning ayrim she'rlari, xususan Abdurahmon Jomiy g'azaliga mahorat bilan bog'lagan muxammasini ayrim manbalar va Faxriy ham keltiradi. U Mo'min mirzoning shaxsiyati va ijodiga juda yaxshi ta'rif beradi. Jumladan, aytadiki: *"Muhammad Mo'min mirzo Badi'uzzamon mirzoning o'g'li edi. Va (Sulton) Husayn mirzo avlodlarining otasi bilan bu barcha muxolifliklari uning nohaq xuni vositasi sababli bo'ldi... Va Muhammad Mo'min mirzo husn-u jamolda Yusufi soniy edi. Va latif tab'i bor edi va nazmi bag'oyat yaxshi edi..."* [Hiraviy 2014, 65].

Ushbu ma'lumotlar bilan birga Faxriy Hiraviy Mo'min mirzoni nohaq qatl etgan Sulton Husaynga Mavlono Gulxaniy atagan qit'ani eslatadi. So'ngra, Mo'min mirzo amakisi Muzaffar mirzo bilan jangda mag'lub bo'lgach, Mo'minning o'zi aytgan matla'ni keltiradi [Hiraviy 2014, 65]:

*Manam k-az zarbi tig'am besha xoli g'azanfar shud,
Falak yori nakard, ey do'ston, dushman Muzaffar shud.*

(Qilich zarbidan to'qaydagi sherni qochirgan men edim,
Taqdir yordam bermadi, do'stlar, dushman Muzaffar bo'ldi.)

Yoxud Mavlono Jomiy g'azaliga u tomonidan bog'langan taxmis mashhurliqi va mazmundorligi tazkirada alohida ta'kidlangan. Mana o'sha muxammasning dastlabki bandi:

*Mahiro ki oyati xo'bist dar shoni ruxash nozil,
Dil az man burd-u shud yakboragi az holi man g'ofil,
Namibinam dilashro jonibi ahli vafo moyil,
Musulmonon, che sozam chora bo on sho'xi sangi dil?
Ki ham kom az labash sa'bast-u ham sabr az ruxash
mushkil.*

(Bir mohsiymoning yuzi sha'niga yaxshi oyat nozil bo'ldi,
Qalbimni olib ketdi va yana bir bor mening holimdan g'ofil
bo'ldi,

Dilini vafo ahli tarafga moyilligini ko'rmasam,
Musulmonlar, ul bag'ri tosh sho'xga qanday chora qilayin
Ki, labidan kom olish qiyin-u ham yuzi tufayli sabr qilish
mushkil).

Haqiqatan ham mazkur misralardan Mo'min mirzoning g'oyatda iste'dodli ijodkor bo'lib yetishayotgan mirzolaridan biri

bo'lgani ko'rinib turibdi. Faxriy Hiraviy ham, albatta, ishonchli manbalar vositasida bu ma'lumotlarni bergan.

Biroq shunday iste'dod egasi Mo'min mirzoga Alisher Navoiyning o'z tazkirasida bayon bermaganligi qiziq. Fikrimizcha, bunga sabab, asar yozilgach, albatta, uni Sulton Husayn Boyqaroga taqdim etilmog'idir. Chunki ushbu asar yuzasidan muallif 1498-yilda ikkinchi tahrirni qilgan. Bu orada esa Mo'min mirzo vafot etgan edi (1497-y.). Ravshanki, bu salohiyatli va umidbaxsh shahzodaning she'r yozishini Navoiy aniq bilgan. Hattoki, manbalarga ko'ra u ko'p bora Navoiyning xos suhbatiga sazovor ham bo'lgan. Biroq uning o'z bobosi, ya'ni Sulton Husayn mirzo tomonidan ichkilik ta'sirida "bilib-bilmay" qatlig'a hukm berilib yuborilishi va keying oqibatidagi fojialar dog'i hali-hanuz ketmagan edi. Navoiy xuddi shu jihatlarni ko'zda tutgan holda Mo'min mirzodek iste'dodli yosh shoirni o'z tazkirasiga kiritmaslikka "majbur bo'ladi".

Yoki yana Sulton Mahmud mirzo (Abusaid mirzoning o'g'li, 1453-1495-y.y.) haqida ham Alisher Navoiy o'z tazkirasida eslamaydi. Vaholanki, u Samarqandda bir necha yil hukmdorlik qilgani, she'rlar ijod qilib, ulardan devon tartib bergani ma'lum. Bu haqda Bobur ham "Vaqoye"da eslaydi [Bobur 2002, 48]. Faxriy ham o'z tazkirasida bu temuriyzodani yaxshi eslaydi va she'rlarini maqtaydi [Hiraviy 2014, 55].

Ammo Bobur o'z amakisi bo'lgan bu ijodkor Temuriy mirzoning she'rlarini tanqid qiladi: *"Tab'i nazmi bor edi, devon tartib qilib edi, vale she'ri bisyor sust va bemaza edi. Andoq she'r aytqandin aytmag'an yaxshiroqdur"* [Bobur 2002, 48].

Nazarimizda, Alisher Navoiy ham aynan shu – Bobur ko'zda tutgan jihatlarni bilgan va shuning uchun o'z asariga Sulton Mahmud mirzoni kiritmay qo'yaqolgan.

Sulton Husaynning yana bir o'g'li Shoh G'arib mirzo haqida esa deyarli barcha mualliflar birvarakayiga faqat ijobiy jihatlarni ko'rsatganlar. Aslida, Shoh G'arib mirzo (1470 – 1496) jismonan nosog'lom kishi bo'lgan. Lekin uning bu jihatini Navoiy va Faxriy tilga olmaydi. Bobur esa aytadi: *"Shoh G'arib mirzo... bukri edi. Agarchi hay'ati yomon erdi, tab'i xo'b edi. Agarchi badani notavon edi, kalomi marg'ub edi. G'aribiy taxallus qilur edi, devon ham tartib qilib edi, turkiy va forsiy she'r aytur edi..."* [Bobur 2002, 129].

Bu o'rinda, Bobur o'ziga xos ochiqlik bilan Shoh G'aribning jismoniy qusurini aytyapti, lekin uning ijodiy shaxsiyatiga hamda insoniyligiga katta baho bermoqda. Har uch muallif ham uning devoni ma'qul ekanini ta'kidlashadi. Ya'ni, G'aribiy shoir o'laroq

e'tirofga sazovor temuriyzoda.

Yana mualliflarning maqtovda fikrlari bir joydan chiqqan mirzo bu Boysung'ur edi (1397-1433-y.y.). Uning yaxshi ishlari, san'at va adabiyotga homiyligi, xattotlik ilmi va boshqa jihatlarini barcha mualliflar alqagan. Masalan, Navoiy uni *"xushtab', saxiy, hunarparvar podshoh... xattot, naqqosh, sozanda, go'yandadin benazir..."* desa [Navoiy 1997, 166], Faxriy Hiraviy ham aynan shu sifatlarni keltiradi va Bobo Savdoyi bilan bog'liq voqeani qo'shimcha qiladi [Hiraviy 2014, 46-47].

Ko'p yodga olingan Bobur mirzoning o'zi haqida Muhammad Haydar mirzo yozadi: *"... Hutba va yorliqlarda uni "Zahiriddin Muhammad Bobur" deb aytishdi va yozishdi. Ammo u ko'proq Bobur podshoh nomi bilan mashhurdir... U turli go'zal fazilatlar, maqtovga loyiq sifatlarga ega podshoh edi. Barcha sifatlari ichida shijoat va muruvvatpeshaligi ustun kelardi. Turkiy she'riyatda Mir Alisherdan keyin hech kim uningchalik ko'p yozmagan. U turkiyda ajoyib totli devon tartib bergan..."* [Haydar 2010, 250].

Nisoriy tazkirasida shunday keltiradi: *"Bobur podshohning fazilatlarini bisyor va kamolotlari beshumordir. Aruz bo'yicha yozgan risolasi bir dengizdurkim, ichi to'la javohir-u durdona, fiqh masalalarini dag'i bir risolada mubayyan qilgankim, yozg'uvchisi donishmandligidin bir nishona. Turkiy va forsiyda yaxshi she'rlari bor..."* [Nisoriy 1993, 53].

Faxriy esa shunday yozadi: *"Umarshayx mirzo farzandi edi va Amir Temur Sohibqironning majid avlodi sultonlaridandir. Undan keyin fahm-u farosat va shamshir zarbida Sulton Husayn mirzoga teng podshoh yo'q edi... Va musiqa ilmida benazir edi. Va turkiy va forsiy ash'orda va aruz va qofiyada yuksak mahorati bor edi..."* [Hiraviy 2014, 65].

Demakki, mana shunday o'rinlarda turli ijodkorlarning shaxsiyatiga munaqqidlarning turlicha munosabatlarini ham ko'rish mumkin. Albatta, har bir muallif o'z mavqeyi darajasi va tafakkur doirasidan kelib chiqib baho beradi. Masalan, Navoiy, Davlatshoh va Bobur Temuriylarni ichdan yaxshi bilishgan. O'zlari yozayotgan mirzolar bilan ko'rishgan, muloqotda bo'lgan, insoniy sifatlarini ham sinovdan o'tkazishgan. Biroq ularning jamiyatdagi mavqeyi vasf etilayotgan mirzolarga turlicha munosabatda bo'lishni ham taqozo qiladi.

Aytaylik, Navoiy Sulton Husaynga har qancha yaqin bo'lib, arbob sifatidagi o'rni yuqori bo'lsa ham ayrim masalalarda mirzolar haqida jim bo'lishni yoki bor narsani ham e'tirof etmaslikni afzal

biladi.

Davlatshohning esa mansabi ham, mavqeyi ham Navoiydan ancha past edi. Shuning uchun u deyarli tanqidiy mulohazani tilga olmaydi. Faqat Sulton Xalilning xazinani sarf qilishdagi tiyiqsizligi kabi o'rinlarni hikoyatlar yordamida ishoralarda berib ketadi.

Zahiriddin Bobur esa o'zi ham temuriyzoda va hukmdor. Asar yozishda, ayniqsa kishilar yoki ijodkorlarga baho berishda faqat o'z bilimi, tajribasi va dunyoqarashidan kelib chiqibgina baho beradi. O'zgalar fikri bilan bo'lishish yoki kimgadair qaramlik tuyg'ulari undan butkul begona. Shuning uchun u uslubda ham, bayonda ham mutlaq erkin yo'l tutadi. Shu bilan birga, ta'kidlangan mualliflardan Navoiy va Bobur Temuriy ijodkorlarning turkiy tilda yozib yozib-yozmasligiga alohida e'tiborni qaratishgan. Aytish zarurki, bu jihat ular uchun juda muhim faktor edi.

Alisher Navoiy mazkur tazkirasida 459ta shoir haqida ma'lumot bergan bo'lsa, ulardan atigi 41 nafari zullisonayn (ikki tilda yozuvchi) ijodkorlar bo'lib, ularning 12 tasi Temuriy mirzolardir. (Ta'kidlash kerakki, bu sanoq nomlari keltirilgan 22 nafar mirzodan 12 tasini, ya'ni yarmidan ortig'i 60% ini tashkil qiladi.) Misol uchun, Navoiy Shohruh mirzodan keyinoq Abubakr va Sulton Iskandar mirzolarining ijodkorligini baholayotib, ularning tuyuqlaridan namuna keltiradi va *"turkonaroq"* deya ta'riflaydi. Boshqa mirzolarining ham turkiy tilda ijod qilganiga alohida urg'u bergani holda, samimiy izhorini bayon qilib ketadi. Bobur ham *"Vaqoye"* sahifalaridagi Temuriy qarindoshlarining turkiy tilga rag'bat bilan yondashganini alohida yozib o'tadi (Shoh G'arib, Sulton Mas'ud kabi).

Bundan tashqari, Navoiy *"Muhokamat-ul-lug'atayn"* asarida o'zining til siyosatini aniq va ravshan bayon etgan. Bu borada amalga oshirgan zahmatli ishlarini ham alohida ta'kidlagan. U kuyinib shunday ta'kidlaydi: *"...bu xalq orasidan paydo bo'lgan tab' ahli salohiyat va tab'larini o'zga til bilan zohir qilmasalar erdi va agar ikkala til birla aytur qobiliyatlari bo'lsa, o'z tillari bila ko'prak aytisalar erdi..."* [Navoiy 2000, 23].

Xulosa

Xulosa qilib aytish mumkinki, Temuriylar davri va xususan Temuriy mirzolarining adabiy shaxsiyatini o'rganishda yuqoridagi kabi manbalarning o'rni beqiyosdir. Oradan uch asr o'tib vengriyalik olim H.Vamberi ta'kidlagan edi: *"Mir Alisher... o'zining turk tilidagi bitmas-tuganmas asarlari bilan, Eron adiblarining kamsitish va kulishlariga qarshi turk millati vakillarini chin qalbidan mudofaa etish bilan*

barhayotlligida ham, vafotidan so'ng ham vatandoshlarining buyuk hurmatiga sazovor bo'ldi" [Vamberi 2019, 2, 33 – 34].

Aytish mumkinki, o'zining turkiy tili bilan ko'prak aytib o'zgalarga namuna bo'lish va bu borada ko'p yutuqlarga erishish Navoiy davrida ro'yobga chiqqan edi. Boburning o'zi ham davlatida bunga amal qildi. Aslan salohiyatli Temuriy mirzolarning ko'p qismi Navoiy o'gitlariga amal qilishar, turkiy tilga rag'bat ko'rsatishar, davlat miqyosida ish yuritishda turkiyga katta e'tibor berishar, ularga taqdim etilayotgan asarlarning aksari ham turkiy tilda edi (masalan, Mirzo Ulug'bekka bag'ishlangan Sakkokiy qasidalari va Shayx Ahmad Taroziyning "Funun-ul-balog'a" asari).

Adabiyotlar

- Абдуғафуров, Абдурашид. 2000. "Темурийлар ва ўзбек адабиёти равнақи". *Адабиёт кўзгуси* 6: 39 – 49.
- Аҳмедов, Бўрибой. 1985. *Навоий замондошлари хотирасида*. Тошкент: Адабиёт ва санъат.
- Aka, İsmail. 1994. *Mirza Şahrüh ve Zamanı (1405-1447)*. Ankara: TTK Yay.
- Бобур, Заҳириддин Муҳаммад. 2002. *Бобурнома (Вақое)*. Нашрга тайёрловчи: С.Ҳасанов. Тошкент: Шарқ.
- Фитрат, Абдурауф. 2000. *Танланган асарлар, 2*. Нашрга тайёрловчи: Ҳ.Болтабоев. Тошкент: Маънавият.
- Ҳайдар, Муҳаммад мирзо. 2010. *Тарихи-Рашидий*. Таржимонлар: В.Раҳмонов ва Я. Эгамова. Тошкент: Шарқ.
- Ҳайитметов, Абдуқодир. 1996. *Темурийлар даври ўзбек адабиёти*. Тошкент: Адабиёт ва санъат.
- Ҳиравий, Фаҳрий. 2014. *Равзат-ус-салотин*. Таржимон: Ж.Жўраев. Тошкент: Мумтоз сўз.
- Kartal, Ahmet. 2020. "Baykara meclisinden yansımalar". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 24: 285 – 349.
- Навоий, Алишер. 1997. *Мажолис-ун-нафоис*. Мукаммал асарлар тўплами, 13. Тошкент: Фан.
- Навоий, Алишер. 2000. *Муҳокамат-ул-луғатайн*. Мукаммал асарлар тўплами, 16. Тошкент: Фан.
- Нисорий, Ҳасанхўжа. 1993. *Музаккир-ул-аҳбоб*. Таржимон: И.Бекжонов. Тошкент: Мерос.
- Самарқандий, Давлатшоҳ. 1981. *Тазкират-уш-шуаро*. Таржимон: Б.Аҳмедов. Тошкент: Адабиёт ва санъат.
- Sulaymon, Hamid. 1969. *The problems of studying artistic manuscripts and the art of calligraphy of the age of Timurides*. Tashkent.
- Şahbaz, Mevhibe. 2018. "Timulularda Şehzade Eğitimi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (1): 313 – 328.
- Вамбери, Ҳерман. 2019. *Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи*, 1-китоб. Таржимон: С.Аҳмад. Тошкент: Info capital group.
- Вамбери, Ҳерман. 2019. *Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи*, 2-китоб.

Таржимон: С.Аҳмад. Тошкент: Info capital group.

Восифий, Зайниддин. 1979. *Бадоеъ-ул-вақоеъ*. Таржимон: Н.Норкулов. Тошкент: Адабиёт ва санъат.

Ғаниева, Суйима. 2001. "Алишер Навоий ва ижодкор темурий шахзодалар". *Навоийнинг ижод олами*, 66-84. Тошкент: Фан.

Otabek Juraboev

(Tashkent, Uzbekiston)

atabekrj@gmail.com

The Importance of Sources in the Study of the Literary Personality of the Timurids

Abstract

The concept of a literary personality expresses the literary and cultural accumulation of the artist, which differs from the personality unique to each person. In this sense, the Timurids-mirzas, who were outstanding and at the same time rulers of the period in the cultural sphere of the XV century, appeared in the sources as literary people or literary figures. If you count some sources related to the topic: "Majalis-un-nafais" Alisher Navoi, "Tazkirat-ush-shuara" of Devletsah Samarkandi, "Wakaya" (Baburname) of Zahiriddin Muhammad Bobur, "Habib-us-siyar" of Giyaseddin Khandemir, "Tarikh-i Rashidi" of Muhammed Haider Mirza, "Ravzat-us-Salatin" by Fakhr-i Heravi, "Badee-ul-wakaye" of Zayniddin Vosifiy, "Muzakkir-ul-ahbab" of Hasanhoja Nisari.

Throughout history, there have been many rulers who wrote poetry or engaged in other arts. However, this is a very rare event in the history of literature, when there are many masters who grew up from the same dynasty. In this respect, it is a fact that the Timurid rulers did not require much evidence that they were interested in and interested in literature, artistic creativity, and ingenuity.

Having stated the value of the Timurid mirzas in reflecting their literary personality in the above-mentioned and related sources, we have defined the purpose and duty to indicate how clear the ideas of the authors of the mentioned works are and what are the principles underlying them.

The article explains the significance of the Timurids for the Turkish language and literature by citing examples from Alisher Navai's book "Majalis-un-nafais", whose works they wrote in Chagatai Turkic and other sources. In fact, the information contained in the sources about Shahrukh

mirza, Khalil Sultan, Mohammad Mumin mirza, Shah Garib mirza, and Zahiriddin Mohammad Babur has been identified, described, and analyzed.

Key words: *Timurids, literary personality, source, text, divan, tezkire, poetry.*

About the author: *Otabek Juraboev* – Doctor Of Philosophy In Philology, Assistant Professor, Deputy Director for Scientific Affairs of the Alisher Navoi State Museum of Literature Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

Recommended citation: Juraboev, Otabek. 2020. "The Importance of Sources in the Study of the Literary Personality of the Timurids". *Golden Scripts* 4: 27—38.

References

- Abdug'afurov, Abdurashid. 2000. "Temuriylar va o'zbek adabiyoti ravnaqi". *Adabiyot ko'zgusi* 6: 39 – 49.
- Ahmedov, Bo'riboy. 1985. *Navoiy zamondoshlari xotirasida*. Toshkent: Adabiyot va san'at.
- Aka, İsmail. 1994. *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*. Ankara: TTK Yay.
- Bobur, Zahiriddin Muhammad. 2002. *Boburnoma (Vaqoye)*. Nashrga tayyorlovchi: S.Hasanov. Toshkent: Sharq.
- Fitrat, Abdurauf. 2000. *Tanlangan asarlar, 2*. Nashrga tayyorlovchi: H.Boltaboyev. Toshkent: Ma'naviyat.
- Haydar, Muhammad mirzo. 2010. *Tarihi-Rashidiy*. Tarjimonlar: V.Rahmonov va Y. Egamova. Toshkent: Sharq.
- Hayitmetov, Abduqodir. 1996. *Temuriylar davri o'zbek adabiyoti*. Toshkent: Adabiyot va san'at.
- Hiraviy, Faxriy. 2014. *Ravzat-us-salotin*. Tarjimon: J.Jo'rayev. Toshkent: Mumtoz so'z.
- Kartal, Ahmet. 2020. "Baykara meclisinden yansımalar". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 24: 285 – 349.
- Navoiy, Alisher. 1997. *Majolis-un-nafois*. Mukammal asarlar to'plami, 13. Toshkent: Fan.
- Navoiy, Alisher. 2000. *Muhokamat-ul-lug'atayn*. Mukammal asarlar to'plami, 16. Toshkent: Fan.
- Nisoriy, Hasanxo'ja. 1993. *Muzakkir-ul-ahbob*. Tarjimon: I.Bekjonov. Toshkent: Meros.
- Samarqandiy, Davlatshoh. 1981. *Tazkirat-ush-shuaro*. Tarjimon: B.Ahmedov. Toshkent: Adabiyot va san'at.
- Sulaymon, Hamid. 1969. *The problems of studying artistic manuscripts and the art of calligraphy of the age of Timurides*. Tashkent.
- Şahbaz, Mevhibe. 2018. "Timulularda Şehzade Eğitimi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (1): 313 – 328.
- Vamberi, Herman. 2019. *Buhoro yoxud Movarounnahr tarihi*, 1-kitob. Tarjimon: S.Ahmad. Toshkent: Info capital group.

- Vamberi, Herman. 2019. *Buhoro yoxud Movarounnahr tarihi*, 2-kitob.
Tarjimon: S.Ahmad. Toshkent: Info capital group.
- Vosifiy, Zayniddin. 1979. *Badoe'-ul-vaqoe'*. Tarjimon: N.Norqulov.
Toshkent: Adabiyot va san'at.
- G'aniyeva, Suyima. 2001. "Alisher Navoiy va ijodkor temuriy shahzodalar". *Navoiyning ijod olami*, 66-84. Toshkent: Fan.